

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**
ANNO 1919

Latvijas vēstures
institūts

Latvijas Universitātes 75. konference

LU LVI Latvijas vēstures sekcija

**Letonika, diaspora un starpkultūru
komunikācija**

Referātu tēžu krājums

RĪGA, 2017

Latvijas Universitātes 75. konference
LU LVI Latvijas vēstures sekcija

Letonika, diaspora un starpkultūru komunikācija

Latvijas teritorija kā dažādu kultūrtelpu, reliģiju, politisko,
sociālo un ekonomisko interešu saskarsmes zona no aizvēstures
līdz mūsdienām

Krājuma sastādītājs un atbildīgais par izdevumu: Edvīns Evarts

Tulkojums angļu valodā: Ainārs Lerhis

LU Humanitāro un sociālo zinātņu pētījumu centra konferenču zālē
2017. gada 20. februārī, Kalpaka bulvārī 4, Rīgā

© Latvijas Universitāte, 2017

Pārpublicēšanas un citēšanas gadījumā atsauce uz izdevumu obligāta

Satura rādītājs

<i>Anotācija / Annotation</i>	4
<i>Muntis Auns</i> . Latvijas vēsturiskās ģeogrāfijas un vēsturiskās demogrāfijas aktuālie jautājumi.....	5
<i>Margarita Barzdeviča</i> . Izmaiņas Rīgas piepilsētas teritorijā 18.gs. pirmās puses kartogrāfiskā materiāla atspoguļojumā.....	6
<i>Anita Čerpinska</i> . Rīgas tirdzniecības palīgamatu dzimtas – izpētes iespējas...	7
<i>Ineta Lipša</i> . Vieglās uzvedības stigma un/vai prostitūcijas eifemizācija padomju Latvijā: problematizēšanas iespējas	8
<i>Inna Gīle</i> . Latvijas militārās medicīnas vēstures (1918–1940) izpētes aktuālie jautājumi.....	9
<i>Juris Pavlovičs</i> . Latvijas un latviešu ikdienas dzīve 1815–2010: monogrāfijas projekta skice.....	10
<i>Edvīns Evarts</i> . Kriminalitāte Latvijā nacistiskās Vācijas okupācijas laikā: Liepājas piemērs.....	11
<i>Zigmārs Turčinskis</i> . Padomju drošības dienestu veiktās civiliedzīvotāju slepkavības Abrenes apriņķī 1945. gada septembrī un oktobrī.....	12
<i>Ainārs Lerhis</i> . Latvijas ārlietu dienesta un latviešu trimdas sakari ar Rietumvalstu institūcijām 20.gs. 40.–50. gados: ieskats trimdas preses materiālos.....	13
<i>Dzintars Ērglis</i> . Pārmaiņas Latvijas PSR valsts drošības iestādēs 1953. gadā: procesa sākums.....	14
<i>Uldis Krēsliņš</i> . Latvijas valsts politisko, saimniecisko un starpnacionālo attiecību pamatu izbūve 1920. gadu pirmajā pusē.....	16
<i>Daina Bleiere</i> . Nacionālkomunisms Latvijā – avotu bāze un pētniecības problēmas.....	16
<i>Ilze Boldāne-Zeļenkova</i> . Neērtais mantojums – bijušās PSRS militārās bāzes Latvijā – kā nozīmīgs objekts starpdisciplināriem un starptautiskiem pētījumiem....	17
Konferences programma.....	20

Anotācija

Krājumā apkopotas 2017. gada 20. februārī LU 75. konferences ietvaros Vēstures sekcijā LU Latvijas vēstures institūta (turpmāk – LVI) zinātnisko darbinieku nolasīto referātu tēzes. Sekcijas darba uzdevums – sniegt ieskatu LU Bāzes un snieguma finansējuma projekta “Letonika, diaspora un starpkultūru komunikācija” LU LVI apakšprojekta “Latvijas teritorija kā dažādu kultūrtelpu, reliģiju, politisko, sociālo un ekonomisko interešu saskarsmes zona no aizvēstures līdz mūsdienām” (vad. *Dr.hist.* G. Gerhards) ietvaros veiktajos pētījumos un to rezultātos.

Vēstures sekcijā nolasītajos referātos skartas tādas nozarei nozīmīgas jomas, kā Latvijas vēsturiskā demogrāfija un kartogrāfija, ģenealoģijas studijas, ikdienas vēstures pētniecība, politiskā, militārā un sociālo grupu vēsture, pagātnes mantojuma izmantošana mūsdienās. Vēsturnieku pētījumu hronoloģiskie rāmji ietver laika posmu no 16. līdz 21. gs. Lielākā pētnieku uzmanība veltīta Latvijas 20. gs. vēstures problēmām, t.sk. militārai medicīnai Pirmā pasaules karā, priekšnoteikumiem LR izveidei, Latvijas ārlietu dienesta un latviešu trimdas sadarbībai Rietumvalstīs 40.–50. gados, nacionālo partizānu kustībai, nacionālkomunismam LPSR.

Tēzes atspoguļo ne vien paveikto, bet ieskicē projekta ietvaros veicamos uzdevumus turpmākajiem gadiem.

Annotation

In this brochure there are brief abstracts of scientific accomplishments, reflected by the historians from the Institute of Latvian History (hereafter – ILH), University of Latvia (UL), at a meeting of the Section of Latvian History, ILH, 75th Conference of the UL, on 20 February, 2017. The working task of the Section was to provide an insight into the research works and their results in the framework of UL basic funding and performance funding project “Letonika, Diaspora and Intercultural Communication”, ILH research sub-project “Latvia’s territory as a different cultural space, religious, political, social and economic interests of communication area from prehistory to the present day” (project manager *Dr.hist.* G. Gerhards).

The historians of ILH have researched topics from such important fields as Latvian historical demography and cartography, genealogy studies, research of everyday life, political, military and social groups` history, the usage of legacy of the past in nowadays. The chronological frames of research works include 16th to 21st century. However, more attention has been paid to the 20th century Latvian history, including the military medicine, preconditions for state building of independent Republic of Latvia, movement of “national partisans”, cooperation of Latvian Foreign Service and Latvian exiles in the West during 1940s–1950s, the National-communism in Latvian SSR.

LATVIJAS VĒSTURISKĀS ĢEOGRĀFIJAS UN VĒSTURISKĀS DEMOGRĀFIJAS AKTUĀLIE JAUTĀJUMI

Vēsturiskā ģeogrāfija un vēsturiskā demogrāfija ir divas atšķirīgas, tomēr savā starpā cieši saistītas vēstures palīgnozāres, kuru saskarsmes punkts ir cilvēkresursu izvietojuma un sabiedrības demogrāfiskā potenciāla izzināšana.

Vēsturiskās ģeogrāfijas pētījumi var sniegt atbildes uz jautājumiem par apdzīvojuma un iedzīvotāju skaita dinamiku periodā (16.–17. gs.), par kuru demogrāfiska rakstura informācija ir visai ierobežota. Apdzīvojuma struktūras jomā tomēr vēl ir daudz neskaidrību. Kas ir (bija) ciems? Kā tas transformējās laikā un telpā? Cik tālu pagātnē iespējams izsekot atsevišķu saimniecību vēsturei? Vidzemes apdzīvojuma struktūru 17. gadsimta beigās ļoti labi parāda t.s. Lielā zviedru kadastra laikā sastādītās kartes, kuru dati samērā viegli pārnesami mūsdienīgā kartogrāfiskā materiālā. Var secināt, ka apdzīvojuma struktūra, kāda Vidzemē pastāvēja 17. gadsimta beigās, lielā mērā saglabājās līdz pat 20. gadsimta sākumam. Vienlaikus var konstatēt daudzas atbilstmes mājvārdos, kas fiksēti Lielajā zviedru kadastrā un 16. gadsimta muižu revīzijās. Jājautā – cik senu situāciju ataino kadastra kartes, un ciktāl tās izmantojamas vēl senākas apdzīvojuma struktūras retrospekcijai?

Līdzšinējie apdzīvojuma izmaiņu pētījumi par Turaidas un Krimuldas pilsnovadu liek domāt, ka demogrāfiskā ziņā Livonijas karš (1558–1581) šo apgabalu ietekmēja maz, turpretī 1601.–1602. gada bada un mēra postījumi Polijas–Zviedrijas kara (1600–1629) sākumā izraisīja katastrofu, kas atstāja ilgstošu ietekmi uz turpmāko demogrāfisko kustību. Tomēr situācija Turaidā–Krimuldā nav mehāniski attiecināma uz citiem Vidzemes novadiem, jo, piemēram, Vidzemes vidienē Livonijas kara postījumi varēja būt ievērojami.

Vēsturiskās demogrāfijas jomā bagātīgu rakstīto avotu klāstu (muižu revīzijas, metriku grāmatas u.c.), atainojot dažādus demogrāfiskās kustības aspektus, sniedz 18. gadsimta materiāls. Līdztekus ierastiem rādītājiem (dzimstība, vecuma struktūra, mūža ilgums u.c.) lielāka uzmanība būtu pievēršama ģimenes un saimes veidošanās jautājumiem. Maz pētīta epidemioloģiskā situācija, tajā skaitā arī jautājumi, kas saistīti ar 1710.–1711. gada mēra epidēmiju. Detalizēta 18. gadsimta situācijas izpēte ļautu ar lielāku pārliecību spriest par demogrāfisko kustību agrākā periodā, tomēr, līdzīgi kartogrāfiskā materiāla gadījumam, arī te nepieciešama piesardzība 18. gadsimta parādību retrospektīvai izmantošanai.

Vēsturiskās ģeogrāfijas un demogrāfijas avoti pētāmi kā kompleksa sistēma, kurā viens dokuments vai dokumentu grupa papildina otru. Tas ļautu izprast vairāku šķietami nesavietojamu revīziju kopsakaru, kā arī risināt citus avotpētnieciskus jautājumus, piemēram, vai metriku grāmatās ir bijusi pietiekami pilnīga zīdaiņu uzskaitē, un cik lielā mērā t.s. dvēseļu revīzijās atspoguļota saimes locekļu savstarpējā radniecība. Konstatējama arī neatbilstība metriku grāmatu un dvēseļu revīziju ierakstos, kas rada nepieciešamību rūpīgi salīdzināt abus avotus, lai novērtētu to ticamības pakāpi.

Vēsturiskās ģeogrāfijas un demogrāfijas datu uzkrāšanai un analīzei veidojama digitāla datu bāze, kas apvienotu dažādu revīziju, metriku grāmatu, kartogrāfisko un citu materiālu.

IZMAIŅAS RĪGAS PIEPILSĒTAS TERITORIJĀ 18. GS. PIRMĀS PUSES KARTOGRĀFISKĀ MATERIĀLA ATSPoguĻojumā

Rīgas historiogrāfijā pilsētvides attīstība 18. gs. pirmajā pusē galvenokārt analizēta pilsētas nocietinājumu sistēmas modernizācijas aspektā. Pētījumos detalizēti iztirzāti 18. gs. izstrādātie Rīgas nocietinājumu un priekšpilsētas pārbūves projekti, kuru realizācija sākās gan tikai 18. gs. otrajā pusē (sk., piemēram, *J. Vasiļjevs, I. Bākule, A. Sikсна*), bet visai maz uzmanības pievērst pilsētvides attīstībai gadsimta pirmajā pusē pēc Lielā Ziemeļu kara. Šā ziņojuma mērķis ir analizēt vides izmaiņas Rīgas piepilsētas teritorijā (piepilsēta - priekšpilsēta, Forburga, un pilsētai tuvākā apkārtnē abos Daugavas krastos, kas pēc zemes izmantošanas un iedzīvotāju nodarbes jau tolaik līdzinājās priekšpilsētai).

Pētījumā kā avoti izmantoti 18. gs. pirmās puses kartogrāfiskie attēli (kartes, plāni, plāni-projekti) no Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja (RVKM) karšu kolekcijas un Latvijas valsts vēstures arhīva fondiem. To vidū ir gan plāni atsevišķu piepilsētas teritoriju iedalījumam gruntsgabalos, gan historiogrāfijā pilsētbūvniecības aspektā plaši analizētie 18. gs. pirmajā pusē tapušie Rīgas esplanādes un priekšpilsētas pārveides plāni-projekti. Taču nerealizēto projektu fonā bieži vien ieskicēta tā laika reālā situācija Rīgas priekšpilsētā un tās tuvākajā apkārtņē.

Apzinātais plānu klāsts liecina, ka pēc Lielā Ziemeļu kara Rīgas apkārtnes plānu izgatavošana atsākās tikai ar 20. gadiem, piepilsētas teritoriju attēlojot hronoloģiski nevienmērīgi un fragmentāri. Sistemātiska Rīgas priekšpilsētas un tās apkārtnes uzmērīšana un fiksēšana plānos netika veikta. To apliecina 1763. gadā Rīgas priekšpilsētas plānā-projektā (RVKM, nr. VRVM 160495) tā autora G. Buholca piezīme, ka viņam nebija pieejama neviena akurāta Rīgas priekšpilsētas karte, tāpēc uzmetuma izgatavošanā viņš apvienojis visus tolaik pieejamos plānus un kartes, pat dažus no 17. gs., kas bija sastādīti dažādiem mērķiem atšķirīgos mērogos.

Apkopojot apskatītajos 18. gs. pirmās puses kartogrāfiskajos attēlos izklaidēto informāciju un retrospektīvi analizējot arī 18. gs. otrajā pusē izstrādātos Rīgas esplanādes un priekšpilsētas pārbūves plānus – projektus, iespējams gan noteikt Rīgas priekšpilsētas teritoriju, ko pilsēta zaudēja līdz ar Esplanādes izveidi, gan arī atklāt būtiskākās izmaiņas piepilsētas iedzīvotāju sociālajā un nacionālajā sastāvā. Kopumā vērtējot, apzinātais kartogrāfiskais materiāls ir unikāla vizuāla liecība par situāciju 18. gs. pirmajā pusē Rīgas piepilsētas teritorijā, no kuras līdz mūsdienām saglabājušies vien daži objekti un toponīmi.

Literatūra: *Bākule, I., Sikсна, A.* Rīga ārpus nocietinājumiem. Pilsētas plānotā izbūve un pārbūve no 17. gadsimta līdz Pirmajam pasaules karam Rīga: Neputns, 2009., 67.–73. lpp.

Васильев, Ю. Классицизм в архитектуре Риги. Очерк истории планировки и застройки Риги в конце XVIII – начале XIX в. Рига, 1961, с. 22–59.

RĪGAS TIRDZNICĪBAS PALĪGAMATU DZIMTAS – IZPĒTES IESPĒJAS

Rīgas tirdzniecība palīgamati ietver sevī amata brāļu grupās apvienotus cilvēkus, kas nodarbojās ar konkrētu Rīgas eksportpreču transportu, apstrādi, svēršanu un/vai vērtēšanu. Katram amatam bija reglaments, uzņemšanas kārtība, vēlētas amatpersonas un pakalpojumu sniegšanas izcenojumi, kurus apstiprināja Rīgas pārvaldes orgāni. Palīgamati bija mastu koku un ozolkoku brāķeri jeb šķirotāji, liģeri, loči, pārcēlāji, enkurnieki, sālsnesēji, vīna nesēji, sāls un labības mērītāji, kaņepju kulstītāji un ormaņi.

Pētot ne tik daudz palīgamatu funkcijas, cik to dzimtas, pie šiem amatiem ir jāpieskaita arī zvejnieki, kas Rīgā arī bija apvienoti amatā ar zvejošanas monopoltiesībām noteiktā Daugavas posmā. Zvejnieku amata locekļi bija saistīti radniecības saitēm ar dažādu amatu pārstāvjiem un papildināja to rindas, it sevišķi to amatu, kas strādāja uz ūdens.

Daži amati izveidojās jau viduslaikos (kravu nesēji), bet pakāpeniski mainījās un konkretizējās to funkcijas, līdz jaunajos laikos izveidojās minētais amatu klāsts. “Ziedu laikus” amati piedzīvoja 18. gs., kad tirdzniecības uzplaukuma iespaidā, daudzas amatu dzimtas kļuva pārtikušas. 19. gs. iezīmē pakāpenisku amatu norietu, jo monopolizētie pakalpojumi aizvien vairāk neatbilda tā laika priekšstatiem par ekonomisko izaugsmi un virzību.

Palīgamatu dzimtas var pētīt pārsvarā 18. un 19. gs. ietvaros, jo šajā laikā ir pietiekams avotu materiāls (baznīcu grāmatas, dvēseļu revīziju saraksti), lai atklātu ģenealoģiskās saites starp indivīdiem. Tirdzniecības palīgamatos bija vairāki simti brāļu, bet kopā ar ģimenēm un amatu darbiem piesaistītajiem cilvēkiem viņi veidoja vairākus tūkstošus lielu kopu.

Rīgas sabiedrības struktūrā palīgamati ieņem vietu starp Rīgas birģeriem (tirgotājiem, amatniekiem) un strādniekiem, bet atšķirās gan no tiem, gan tiem, jo bija apvienoti amatos, bet tie neietilpa ģildēs. No strādniekiem atšķiras arī ar mazāku sociālo mobilitāti un vieglāk izsekojamām radniecības saitēm. Palīgamatu locekļiem nebija birģeru tiesību, izņemot īsu brīdi vietniecības laikā, bet 18. gs. gaitā viņi centās tās iegūt divas reizes.

Dzimu perspektīva ļauj pētīt amatu locekļu pārticības pieaugumu un vēlāko kritumu, kā arī viņu ģimeņu likteni pēc amatu likvidācijas. Var izsekot arī noslāņošanās tendencēm starp amatiem – mastu brāķeri un pārcēlāji bija prestižāki un labāk apmaksātāki par ločiem, kā arī noslāņošanās konkrētā amata ietvaros – bija ietekmīgākas un “perifērākas” ģimenes.

Dzimu perspektīva ļauj pētīt arī konkrētas Rīgas priekšpilsētas attīstību, jo liela daļa amatu locekļu dzīvoja uz salām un tuvajā Pārdaugavā. Būvniecības, ēku vērtēšanas un mantu inventāru lietas ļauj izsekot apdzīvotības un sadzīves apstākļiem konkrētajās vietās.

Amatu locekļi slēdza laulību līgumus, sastādīja testamentus vai risināja neskaidrus jautājumus ar tiesas palīdzību, tādēļ viņi atstājuši bagātīgu avotu klāstu par savstarpējām attiecībām ģimenes ietvaros, kā arī starp ģimeņu attiecības – kaimiņu, radu, draugu un kolēģu.

Amatu savstarpējos strīdus un konfliktus ar tirgotājiem par pakalpojumu sniegšanas kvalitāti vai apmaksu, izskatīja Rīgas ķemerejas un amatu tiesa vai tirdzniecības tiesa. Šie materiāli ļauj ielūkoties tirdzniecības norises procedūras ikdienā, ieskaitot negadījumus, nelabvēlīgus laika apstākļus un cilvēku nolaidības sekas.

Amatu locekļu sūdzības Krievijas augstākās varas instancēs ļauj ielūkoties šo cilvēku priekšstatos par pasaules lietu kārtību un savu vietu tajā.

Pieejamais avotu klāsts un dažādība ļauj daudzpusīgi pētīt Rīgas tirdzniecībā iesaistīto amatu ģimeņu vēsturi dažādās sociālās vēstures jomās, parādot gan savstarpējās attiecības grupas ietvaros, gan interakciju ar citiem sabiedrības slāņiem.

Ineta Lipša

VIEGLĀS UZVEDĪBAS STIGMA UN/VAI PROSTITŪCIJAS EIFEMIZĀCIJA PADOMJU LATVIJĀ: PROBLEMATIZĒŠANAS IESPĒJAS

Tā kā prostitūcijas esamība Padomju Savienībā ideoloģisku iemeslu dēļ tika noliegta, tās apzīmēšanai savulaik lietotā terminoloģija un pati sociālā realitāte pētāma, izmantojot tādas tēmas kā parazitiska dzīvesveida (kas tika skaidrots kā izvairīšanās no sabiedriski derīga darba) un seksuāli transmisīvo slimību (STS) apkarošana.

Starptautiskā kuģniecība (arī Padomju Savienības tālsatiksmes kuģu jūrnieki) pēc Otrā pasaules kara radīja kanālu dzimumattiecību pirkšanai–pārdošanai. 50. gadu vidū pēc Staļina nāves padomju Latviju sāka apmeklēt arvien lielāks ārzemju tūristu skaits, veicinot piedāvājumu prostitūcijas nelegālajā tirgū. Iztikai nepietiekamās zemās algas un/vai vēlme iegūt ārzemēs ražotas mantas bija cēlonis, kāpēc padomju pilsones prostitūcijai izmantoja tādus kanālus kā starptautiskā kuģniecība un tūrisms. (Mazo algu dēļ 50. gados padomju vīrieši bija maksātnespējīgi.) Atalgojumu valūtā un ārzemju ražojuma precēs, ko padomju pilsones ieguva, realizējot seksuālos pakalpojumus, viņas konvertēja padomju rubļos. Operācijas ar valūtu padomju vara definēja kā kriminālnoziedzumu, bet izvairīšanos no sabiedriski lietderīga darba – par parazitismu (praksē, bet ne likumdošanas aktos prostitūcija tika uzskatīta par parazitisma veidu), ko īstenoja arī padomju pilsones, kas seksa pakalpojumus sniedza padomju pilsoņiem. Seksuālo pakalpojumu pirkšana-pārdošana nereti izraisīja STS, tādējādi radot vēl vienu sociālo problēmu, par kuras galveno (citu pilsoņu inficēšanas) avotu tika uzskatīta īpaša sociālā grupa, kurā tika iekļautas arī “vieglas uzvedības sievietes”.

Varas struktūras, kas bija iesaistītas valsts politikas izstrādāšanā un valūtas noteikumu pārkāpšanas, parazitisma un STS apkarošanā, – LKP CK, LPSR MP, VDK, Iekšlietu ministrija, Veselības aizsardzības ministrija, Tieslietu ministrija u. c. – izmantoja eifēmismus, lai apspriestu prostitūcijas problemātiku. Piemēram, “vieglas uzvedības sievietes”, “personas, kas nodarbojas ar prostitūciju”, “šīs kategorijas sievietes”, “brīvo profesiju meitenes”, “apšaubāmas uzvedības meitenes”, “sievietes, kas ved nekārtīgu dzimumdzīvi”. “Perestroika” iezīmēja jaunu posmu šajā politikā, kā rezultātā 1987. gada februārī LKP CK līmenī sagatavotajos priekšlikumos par prostitūcijas apkarošanu iekļāva ierosinājumu kriminalizēt “dzimumattiecības par atalgojumu” un attiecībā pret seksuālo pakalpojumu pircējiem paredzēt administratīvo atbildību. Ierosinājums netika īstenots. Tomēr jau martā prostitūcijas esamība tika

atzīta oficiālajā diskursā – PSKP CK pieņēma lēmumu par trūkumiem tās apkarošanā, un drīz LPSR Administratīvo pārkāpumu kodeksā (APK) tika iekļauts 174.1 pants, kas paredzēja administratīvo atbildību par prostitūciju.

Minēto varas struktūru un iestāžu producēto dokumentu, kā arī auto/biogrāfisko dokumentu (atmiņas, dienasgrāmata) un (daļ)literatūras izpēte liecina, ka prostitūcijas eifemizācija padomju Latvijā uzturēja un veicināja represīvu, nosodošu attieksmi pret sievietēm, kas nebija prostitūtas, bet vēlējās realizēt savu seksualitāti, neiesaistoties laulības attiecībās. Prostitūcijas pircēju – padomju pilsoņu uzvedību padomju varas struktūras un iestādes vispār neproblematizēja, netika izmantoti īpaši formulējumi, ko pēc analogijas ar sieviešu rīcības stigmatizēšanu, varētu simbolizēt ar apzīmējumu – “vieglas uzvedības vīrieši”. Prostitūcijas eifemizācijas rezultātā tika stigmatizētas sievietes, kas tika turētas aizdomās par / lietoja seksualitāti bez mērķa noslēgt laulību. Turklāt prostitūcija tika dzimtiskota kā tikai padomju pilsoņu–sieviešu problēma.

Inna Gīle

LATVIJAS MILITĀRĀS MEDICĪNAS VĒSTURES (1918–1940) IZPĒTES AKTUĀLIE JAUTĀJUMI

Militārās medicīnas vēsture ir plaši pētīta Rietumeiropā un Amerikas Savienotajās Valstīs, arī Krievijā, bet mazāk. Īpaša uzmanība pievērsta Amerikas pilsoņu, Krimas, Krievijas–Japānas, Pirmajam un Otrajam pasaules karam, un kariem Korejā un Vjetnamā. Pēdējos gados izdoti arī pētījumi par militāro medicīnu Irākas un Afganistānas karā. Baltijas valstīs militārās medicīnas vēsturei nav pievērsta tik liela uzmanība – Latvijā, Lietuvā un Igaunijā par šo tematu publicēti vien daži atsevišķi pētījumi. Šis temats Latvijā nav plaši pētīts galvenokārt tādēļ, ka pēc Otrā pasaules kara un līdz pat Latvijas neatkarības atgūšanai 1990. gadā Latvijā valdīja padomju vara un politisku apsvērumu dēļ bija iespēja veikt tikai ideoloģijai atbilstošus pētījumus. Šajā laikā uzmanības centrā galvenokārt bija politika un šķiru cīņa. Latvijai atgūstot neatkarību, pētnieki sāka pārskatīt iepriekšējos gadu desmitos veiktos pētījumus, taču maz pievērsās tādām nepētītam tematom kā militārā medicīna Latvijā (1918–1940), kaut gan šis temats ir ļoti nozīmīgs, jo, pirmkārt, ir starpdisciplinārs – saistīts gan ar medicīnas, gan sociālo, politisko, militāro u.c. jomām, otrkārt, apskatāmais laiks ir starpposms, kas cieši saistīts ar Pirmo un Otro pasaules karu un dod bāzi tālākām izpētes iespējām.

Pētījuma mērķis ir apzināt šobrīd aktuālus militārās medicīnas vēstures izpētes jautājumus, kuriem līdz šim nav pievērsta pietiekami liela uzmanība, bet kuru izpēte dotu lielākas zināšanas un paplašinātu skatījumu uz dažādiem vēstures procesiem. Nolūkā sasniegt mērķi apskatīti vairāki aktuāli jautājumi un to tagadējais izpētes stāvoklis, kā arī vērojamas tendences pētniecībā – militārās medicīnas dienesta nozīme Latvijas armijā; medicīniskais personāls – izglītība, iegūtā pieredze un tās pielietojums Latvijas armijā, veiktie pētījumi un jaunievedumi, kā arī iesaids uz medicīnas nozari kopumā; evakuācijas sistēma – infrastruktūras loma evakuācijas sistēmā; arvien aktuāls ir jautājums par kara ietekmi uz kara tiešo dalībnieku garīgo veselību. Dalība karā ir milzīgs emocionāls pārdzīvojums, kura sekas bija graužoņas, piemēram, pašnāvību īpatsvars karavīru starpā Pirmā pasaules un Latvijas Neatkarības kara un pēckara laikā, garīgās slimības, kas attīstījušās karā gūto pārdzīvojumu

rezultātā, narkomānija un alkoholisms. Arī karavīru fiziskā (ievainojumi, pārciestās slimības) veselība, tajā skaitā reproduktīvā sistēma, atstāja pēdas sociālajos procesos un demogrāfiskajos rādītājos. Šiem jautājumiem savos pētījumos visvairāk pievērsušies vēsturnieki Ineta Lipša un Ēriks Jēkabsons.

Mūsdienās Latvijā militārās medicīnas vēstures izpēte ir krietni atpalikusi no Rietumeiropas un Amerikas Savienotajām Valstīm, jo Latvija bija iekļauta PSRS, un ideoloģisku apsvērumu dēļ pētījumus par Latvijas armiju un ar to saistītām struktūrām veikt nedrīkstēja. 1990. gadā, kad Latvija atguva neatkarību, pētnieki nepievērsās militārās medicīnas vēstures izpētei, jo pētnieku uzmanību piesaistīja vesela virkne citu nepētītu jautājumu. Kaut gan šobrīd situācija militārās medicīnas vēstures izpētē vēl ir sākuma stadijā, tomēr vērojamas pozitīvas tendences, jo arvien biežāk pētnieki sāk pievērsties militārās medicīnas vēsturē aktuālajiem jautājumiem. Latvijas armijas militārās medicīnas vēstures izpēte saistīta ar citu jomu izpēti, jo to nav iespējams atsevišķi nodalīt no vispārējās medicīnas, sociālās, politiskās, militārās u.c. jomām. Šī iemesla dēļ pētnieki, pievērsoties kādai no minētajām jomām, aplūko arī jautājumus, kas ir aktuāli militārās medicīnas vēstures izpētē. Šobrīd šajā jomā pētniekiem ir plašas izpētes perspektīvas.

Juris Pavlovičs

LATVIJAS UN LATVIEŠU IKDIENAS DZĪVE 1815–2010: MONOGRĀFIJAS PROJEKTA SKICE

Ikdienas dzīves vēstures tematikas aktualitāte vairs nav apstrīdama. Pienācis laiks, tāpat kā to dara vadošajās Eiropas valstīs, izvērtēt arī mūsu zemes vēstures ikdienas dzīves aspektu. Šeit piedāvātās pārdomas projekta formā balstās uz autora pēdējos gados veiktajiem pētījumiem par dažādiem 19. un 20. gadsimta Latvijas sabiedrības ikdienas dzīves aspektiem.

Vispirms nākas atbildēt uz jautājumu, kāpēc jau tagad nepieciešams visaptverošs darbs par pēdējo divu gadsimtu Latvijas ikdienu, ja sīkāka rakstura pētījumu par šo tēmu tikpat kā nav. Tā tad arī ir atbilde. Mūsu zemes vēsturiskā pieredze lielā mērā atšķiras no Rietumeiropas, kur radušās un tikušas izstrādātas pašreizējās ikdienas dzīves vēstures koncepcijas. Pirms veikt specifiskas tematikas pētījumus par daudzu pretrunīgu Latvijas vēstures periodu ikdienu, nepieciešams vismaz hipotētiski piedāvāt vietējiem apstākļiem atbilstošu metodoloģiju un periodizāciju. Izvēlētos hronoloģiskos ietvarus ir noteikusi atbilstoša avotu materiāla pieejamība un globalizācijas un tehnoloģiju revolūcijas aizsākums Eiropas kontinentā, kas vistiešākajā veidā ietekmēja ikdienas dzīves procesus Latvijā. Atšķirībā no daudzām citām zemēm. Latvijā pieejamie vēstures avoti ir maz piemērojami, lai pētītu ikdienas dzīvi laukos pirms 18. gadsimta beigām, bet pilsētās pirms 17. gadsimta beigām.

Piedāvātais monogrāfijas projekts, kura izpilde pat pie pozitīva situācijas risinājuma aizņemtu ne mazāk kā desmitgadi, iecerēts kā atbilde mītam par “Straumēniem” – priekšstatam par latviešu tautas ikdienu kā kaut ko iekšēji statisku un stabilu, kur pārmaiņas notika tikai nepārvaramu un vardarbīgu ārēju spēku ietekmē. Šeit tiek piedāvāta pilnīgi atšķirīga mūsu tautas pēdējo divu gadsimtu ikdienas versija – plūstoša un nepārtraukti mainīga, kur katra nākamā paaudze dzīvoja jau atšķirīgā

ikdienā, bet trešā paaudze vairs pat nespēja tā īsti saprast savu vecvecāku dzīves gaitas. Lai mainītu Latvijas ikdienu, vismaz kopš 19. gadsimta sākuma ir pieticis ar 20 gadus ilgu periodu un aptuveni šāda apjoma “blokos” ir paredzēts dalīt pētījuma hronoloģiju. Grāmatas uzrakstīšanas mērķis pēc būtības ir tāds pats, kā gandrīz visām līdzšinējās autora publikācijām – atainot jaunāko laiku Latvijas vēsturi kā nepārtraukti mainīgu daļu no globālā procesa, kur mūsu senči nevis sēdēja savos kaktiņos un stūrīšos, bet izmisīgi un katrs pēc savām spējām meklēja atbildes uz tiem pašiem lielajiem jautājumiem, kas nodarbināja pārējos eiropiešus.

Edvīns Evarts

KRIMINALITĀTE LATVIJĀ NACISTISKĀS VĀCIJAS OKUPĀCIJAS LAIKĀ: LIEPĀJAS PIEMĒRS

Eiropa jau no 20. gadsimta deviņdesmitajiem gadiem aktīvi tiek pētīta ikdienas dzīves īpatnības Otrā pasaules kara laikā. Šīs salīdzinoši apjomīgās tēmas ietvaros pētnieki lielu uzmanību ir pievērsuši arī kriminalitātei. Atšķirībā no Eiropas pagaidām Latvijā un arī Baltijā kopumā kriminalitātes problēma kara laikā nav piesaistījusi pētnieku īpašu uzmanību. Šī raksta mērķis ir izpētīt kriminalitātes attīstību Otrā pasaules kara gados Latvijas teritorijā. Šeit ir dots ieskats Liepājas novada kriminālās situācijas izpētē, norādot novadam raksturīgākās īpatnības. Materiāli pamatā ņemti no Latvijas Valsts Vēstures arhīva un periodikas. Galvenā uzmanība pievērsta melnajam tirgum, zādzībām un krāpšanās gadījumiem.

1941. gada vasaras otrajā pusē kriminālo situāciju būtiski ietekmēja karadarbības norises un sekojošā vācu okupācijas varas rīcība attiecībā pret dažādām iedzīvotāju grupām. Vācu policija kopā ar vietējiem palīgpolīcijas spēkiem aktīvi pārmeklēja mājas un dzīvokļus, mēģinot atrast Liepājā palikušos komunistu atbalstītājus, partijas biedrus, kā arī ebrejus. Dzīvokļu pārmeklēšanas ar dažādu intensitāti, parasti akciju veidā, turpinājās visu karadarbības laiku. Policija sistemātiski pārbaudīja tikpat kā visus Liepājas dzīvokļus, aptverot vienas akcijas laikā vienu vai vairākus pilsētas kvartālus. Baiļu atmosfēru veicināja vērmahta pavēlnieka 1941. gada 8. oktobra publisks rīkojums, kurā bija piedraudēts vērst pret civiliedzīvotājiem represijas, ja pret kādu vērmahta piederīgajiem ielās tiks atklāta šaujamo uguns. Tā kā vērmahta pavēlnieka piedraudējums bija nopietns, sabiedrības reakcija bija vispārēja neuzticības gaisotnes veidošanās. Bailēs no represijām, iedzīvotāji gan pilsētās, gan lauku rajonos aktīvāk ziņoja par klejojošiem padomju armijas karavīriem un citām bruņotām cilvēku grupām.

Visbeidzot nedrošību veicināja arī straujā ekonomiskās situācijas pasliktināšanās, kad jau 1941. gada septembra sākumā par apmierinošu civiliedzīvotāju apgādi nevarēja runāt. Situācija mazliet sāka uzlaboties vien septembra beigās – oktobra sākumā, kad pievedumi pilsētām no lauku rajoniem palika regulārāki, kas ļāva atvērt jaunus veikalus. Tomēr jau oktobra beigās saimnieciskā situācija atkal pasliktinājās, jo preces pastiprināti tika novirzītas vērmahta vajadzībām.

1941. gada otrajā pusē vispārējās nedrošības gaisotnē kriminālā situācija Latvijas ģenerālapgabalā, arī Liepājā, salīdzinoši ar pirmskara laiku, strauji nepasliktinājās. Jāņem vērā, ka vācu okupācijas iestādes bija noteikušas

komandantstundu no pl. 22.00 vakarā, kas nozīmēja, ka arī visi vietējie lokāli bija jāslēdz savlaicīgi. No 1941. gada augusta līdz 1942. gada 1. janvārim bija pieteikti 400 noziegumi, no kuriem 381 tika atklāts, turklāt smagākie gadījumi kā krāpšana, dokumentu viltošana utt. bija atklāti visi.

Salīdzinoši ar iepriekšējo periodu bija pieaudzis zādzību, krāpšanu un dokumentu viltošanas gadījumu skaits, kas bija saistīta ar dažādu preču iegūšanu. Strauji bija audzis melnais tirgus, kad tika konstatēti daudzi preču maiņas darījumi, kas bija aizliegti. Atšķirībā no situācijas pirms kara bija pieaudzis velosipēdu zādzību skaits, kas bieži bija palicis vienīgais iedzīvotājiem brīvi pieejamais pārvietošanās līdzeklis. Iepriekšminēto pārkāpumu veidi turpināja pieaugt arī turpmākajos okupācijas gados, tomēr arī policijas darbība, atklājot šos pārkāpumus, bija efektīva.

Zigmārs Turčinskis

PADOMJU DROŠĪBAS DIENESTU VEIKTĀS CIVILIEDZĪVOTĀJU SLEPKAVĪBAS ABREĒNES APRINĶĪ 1945. GADA SEPTEMBRĪ UN OKTOBRĪ

1945. gada rudenī Latvijas teritorijā notika okupācijas režīma represiju pastiprināšanās tieši civiliedzīvotāju slepkavošanas un terorizēšanas virzienā. Maskavas NKVD vadība bija pieprasījusi *“nesaudzīgu cīņu pret padomju varas ienaidniekiem”*. Slepkavības notika uz mazāko aizdomu pamata. No pagastu NKVD nodaļām uz apriņķu daļām un tālāk uz Rīgu un Maskavu plūda čekistu sastādītas atskaites par to, cik *“bandīti”* katru dienu tiek nogalināti.

Iemesls šim brutalitātes uzliesmojumam bija brāziens, kuru LPSR NKVD un NKGB saņēma no Maskavas priekšniecības. Visu 1945. gada vasaru okupanti bija centušies iznīcināt bruņoto pretošanās kustību, izmantojot pēc Otrā pasaules kara beigām no frontes atbrīvojušās Sarkanās armijas regulārā karaspēka daļas, kuras sistemātiski vairāku mēnešu garumā *“pārķemmēja”* Latvijas mežus. Taču līdz augusta mēnesim tā arī nespēja gūt kaut cik nozīmīgus panākumus.

Lai noskaidrotu neapmierinošo rezultātu cīņā pret *“bandītiem”* iemeslus, augusta vidū Rīgā ieradās PSRS NKVD GUGB (Galvenās pārvaldes cīņai pret bandītismu) priekšnieks ģenerālleitnants Ļeontjevs. Viņš secināja, ka NKVD darbinieki ir paļāvušies tikai uz karaspēka palīdzību un nav veikuši operatīvās darbības, lai atrastu un iznīcinātu nacionālo partizānu vienības. Rezultātā izgāzusies arī karaspēka veiktā mežu *“ķemmēšana”*.

Pēc tik neiepriecinošiem secinājumiem augusta beigās Rīgā ieradās vēl augstāks čekas priekšnieks PSRS NKGB tautas komisāra Vsevoloda Merkulova pirmais vietnieks ģenerālpulkvedis Bogdans Kobulovs. Pamatīgu brāzienu dabūja abi LPSR čekas vadītāji NKVD priekšnieks Augusts Eglītis un NKGB priekšnieks Alfons Noviks. Pēc tam Kobulovs kopā ar abiem brāzienu dabūjušajiem padotajiem izstrādāja jaunu stratēģiju cīņai pret *“nacionālistisko pagrīdi un tās bruņotajām bandām”*. Ar 1945. gada 1. septembri datēta visu triju čekistu parakstīta kopīga *“Pavēle par Latvijas PSR NKVD un NKGB par 1945. gadu Nr. 00113/0016”*. Saskaņā ar pavēli Latvijas teritorija tika sadalīta trīs NKVD – NKGB Operatīvajos sektoros. Līdzīgi kā Lietuva jau bija sadalīta 10 šādos sektoros. Katram sektoram tika pakļauti divi NKVD Iekšējā karaspēka pulki.

Sākot no septembra sākuma līdz oktobra otrajai pusei pāri Latvijai vēlās brutālu slepkavību vilnis. Čekisti šāva gan legalizēties ieradušos Sarkanās armijas dezertierus, gan viņu ģimenes locekļus. Nošauti tika pat cilvēki, kuriem kaut kas nebija kārtībā ar dokumentiem. Visi tika pasludināti par “bandītiem”.

Referātā šīs čekas slepkavības apskatītas vienā konkrētā Latvijas administratīvajā teritorijā – Abrenes apriņķī (1945. gada 12. oktobrī pārdēvēts par Viļakas apriņķi). Analizēti galvenie represiju virzieni, katrā pagastā minēti šo darbību veicēji un viņu izpalīgi. Kā arī iespēju robežās uzskaitīti arī visi viņu upuri un viņu bojāejas apstākļi 1945. gada septembrī un oktobrī. Kopumā Abrenes (Viļakas) apriņķī šajā laikā čekisti noslepkavoja vismaz 60 cilvēkus. Visaktīvākie bija Abrenes apriņķa Baltinavas pagasta NKVD nodaļas darbinieki, kuri nošāva pat 27 cilvēkus.

Čekas brutalitāte šokēja pat komunistiskās partijas vadību. LK(b)P CK 1. sekretārs Jānis Kalnbērziņš 1945. gada 20. oktobrī nosūtīja komunistiskās partijas apriņķu un pilsētu komiteju vadībai, apriņķu un pilsētu izpildkomiteju priekšsēdētājiem un viņu vietniekiem, apriņķu NKVD un NKGB nodaļu priekšniekiem, kara komisariātu priekšniekiem un pastāvīgās dislokācijas vietās izvietoto Sarkanās armijas daļu komandieriem stingri slepenu vēstuli. Tajā šīs NKVD un NKGB slepkavības nodēvēja par “sociālistiskās likumības rupju pārkāpumu faktiem republikā”. 1945. gada novembrī uzvarēja komunistiskās partijas viedoklis un Latvijā notika aktīvāko un centīgāko NKVD un NKGB apriņķa līmeņa čekas darbinieku aresti. Abrenes (Viļakas) apriņķī tika arestēti 7 NKVD un NKGB virsnieki, tajā skaitā visi Baltinavas pagasta operatīvie darbinieki. Šoreiz viņi par savu centību saņēma nevis ordeņus, bet cietumsodus. Totalitārā sistēmā starp apbalvojumu un sodu ir mazāk nekā viens solis.

Ainārs Lerhis

LATVIJAS ĀRLIETU DIENESTA UN LATVIEŠU TRIMDAS SAKARI AR RIETUMVALSTU INSTITŪCIJĀM 20. GS. 40.–50. GADOS: IESKATS TRIMDAS PRESES MATERIĀLOS

Līdz šim publiskajā telpā un pētījumos vēstures literatūrā bija salīdzinoši maz informācijas par Latvijas Republikas ārlietu dienesta un trimdas organizāciju sadarbību. Tā notika, piemēram, tā iemesla dēļ, ka Latvijas Republikas valsts iestāde – ārlietu dienests nereti tika nepareizi uzskatīts par vienu no trimdas organizācijām, vai arī pretnostatīts trimdai.

Latvijas Republikas ārlietu dienests Rietumvalstīs sniedza palīdzību politiskos un konsulāros jautājumos latviešu trimdai 40. gadu otrajā pusē, kā arī puda dienesta viedokli un politisko atbalstu bēgļu nometņu, reģionālo, mītnes valstu centrālo un visbeidzot trimdas globālo organizāciju izveidošanā. Latviešu bēgļiem tika sniegta informācija, kur griezties dažādu jautājumu kārtošā, un skaidrots, ko ārzemēs drīkst un ko nedrīkst darīt.

Sevišķi 1944.–1946. gadā sūtīti saņēma no bēgļu nometnēm daudzus saucienus pēc dažāda veida palīdzības. Diplomāti risināja pārtikas, apģērba un medikamentu piegādes jautājumus ar Starptautiskā Sarkanā Krusta un vairāku valstu Sarkanā Krusta organizāciju palīdzību. 40. gadu otrajā pusē nedaudznie Latvijas diplomāti Rietumvalstīs bija tie, kuri šajās valstīs ieceļojušiem bēgļiem – trimdiniekiem iespēju robežās sniedza dažāda veida konsulāru palīdzību, bet politiskā

atbalsta un ar bēgļu tiesību aizsardzību saistītos jautājumus kārtoja ar rezidences valstu valdībām.

Sevišķi konsulāros jautājumos Latvijas Republikas ārlietu dienests sūtīja ziņas publicēšanai trimdas laikrakstos “Austrālijas Latvietis”, “Laiks”, “Latvija [Vācijā]”, “Latvija Amerikā”, “Latvju Vārds”, “Latvju Ziņas”, “Londonas Avīze” u.c. (par iesniedzamiem dokumentiem LR ārzemju pasu izsniegšanai, pilsoņu reģistriem Latvijas sūtniecībās un konsulātos u.c. informāciju). Nereti trimdas laikrakstos tika publicētas īsas ziņas par notikušajiem Latvijas diplomātu kontaktiem ar rezidences (no trimdinieku viedokļa – mītnes) valstu varas iestādēm.

Otra latviešu trimdas preses publikāciju kopa ir saistīta ar gadījumiem, kad Latvijas un pārējo Baltijas valstu diplomāti atsevišķi vai kopīgi iesniedza dažādus dokumentus Rietumu valstu valdībām, t.sk. iesniedza pavadvēstules baltiešu trimdas organizāciju vēstījumiem Rietumu valstu valdībām un Apvienoto Nāciju Organizācijai. Arī vairāki trimdā nonākuši latviešu politiķi centās izmantot savus pirmskara laikmeta sakarus ar citu valstu politiķiem. Diplomāti neatbalstīja gadījumus, kad no bēgļu nometnēm “pa tiešo” rakstīja vēstules mītnes valstu vadītājiem un citiem augsta ranga darbiniekiem. Diplomāti sniedza bēgļiem informāciju par to, kas un kādā līmenī var komunicēt ar citu valstu pārstāvjiem.

Par bēgļiem Rietumvācijā attiecīgajās okupācijas zonās diplomātiskie pārstāvji veica saraksti ar attiecīgo lielvalstu pārstāvjiem. Īpaši aktīvi bēgļu organizācijas apmeklēja sūtnis Kārlis Zariņš – viņš devās vairākās vizītēs pie tautiešiem Rietumvalstu okupācijas zonās Rietumvācijā un citās Rietumeiropas valstīs, arī ASV un Kanādā. Trimdas presē bija visai plaša informācija par šiem K. Zariņa braucieniem. Attiecībā uz K. Zariņa kontaktiem ar attiecīgo valstu pārstāvjiem publicēta bija ļoti īsa informācija, toties par viņa tikšanos ar tautiešiem un viņa viedokli valstiskos jautājumos ziņas bija ievērojami izvērstākas. Aktīvi trimdas presi par atsevišķiem savas darbības jautājumiem informēja arī Latvijas sūtnis ASV Alfrēds Bīlmanis.

Latvijas diplomāti atbalstīja sadarbību ar Austrumeiropas apspiesto nāciju trimdiniekiem Rietumos. Diplomāti ASV, Lielbritānijā un citās valstīs runāja ar vietējām valdībām par sakariem ar baltiešu un austrumeiropiešu trimdas organizācijām šajās zemēs.

Presē tika sniegta informācija par Latvijas Republikas ārlietu dienesta un trimdas organizāciju pārstāvju kopīgām apspriedēm. Sākot ar 50. gadu otro pusi, trimdas organizācijās turpmāk nereti norisinājās dažbrīd visai asas diskusijas par ārlietu dienesta, viņuprāt, nepietiekamo darbību (nedaudz tās minētas arī trimdas preses izdevumos).

Dzintars Ērglis

PĀRMAIŅAS LATVIJAS PSR VALSTS DROŠĪBAS IESTĀDĒS 1953. GADĀ: PROCESA SĀKUMS

Viens no staļiniskās sistēmas pamatbalstiem līdzās Komunistiskās partijas aparātam bija valsts drošības iestādes PSRS un tai padotās Latvijas PSR Valsts drošības ministrijas (VDM) personā, kam ar plaši veiktu arestu palīdzību vajadzēja

apspiest jebkādas reālas vai pat tikai šķietamas pretestības izpausmes un turēt sabiedrību nemitīgā baiļu un draudu atmosfērā.

1953. gads kļuva par robežšķirtni, kā visas Padomju Savienības tālākā pastāvēšanā kopumā, tā arī PSRS sastāvā varmācīgi iekļautās Latvijas dzīvē. Šo pavērsieni iezīmēja diktatora Staļina valdīšanas beigas, un tā pirmās iezīmes parādījās jau pusemēsi pirms Staļina fiziskās nāves.

Destalinizācijas procesu ļoti strauji un radikāli aizsāka viens no Staļina tuvākajiem līdzgaitniekiem Lavrentijs Berija. Pretēji līdz šim pastāvējušajam uzskatam, ka L. Berija sācis noteikt valsts drošības iestāžu kadru politiku savienotajās republikās tikai pēc Staļina nāves līdz ar stāšanos PSRS iekšlietu ministra amatā, arhīva dokumenti un notikumu gaita liecina, ka attiecībā uz Latvijas PSR valsts drošības iestādēm L. Berija sāka rīkoties jau krietni agrāk pirms Staļina nāves.

1953. gada 14. februārī bez jebkādas LKP CK biroja iepriekšējas informēšanas Latvijas PSR valsts drošības ministra amatu zaudēja Alfons Noviks un viņa vietā tika iecelts Nikolajs Kovaļčuks. Tik augsta ranga čekista atsūtīšana Latvijas PSR VDM vadīšanai skaidri liecināja par L. Berijas gatavošanos veikt ļoti nopietnas pārmaiņas. Protams, nav izslēdzams, ka "kadru tīrīšana" LPSR valsts drošības struktūrās bija paša Staļina iecere, kuru veikli izmantoja L. Berija, iespējams, zinot, ka Staļina varas un fiziskās eksistences dienas ir skaitītas.

1953. gada sākumā LPSR VDM centrālā aparāta galvenās struktūrvienības bija 1. daļa, kuras uzdevums bija izlūkošanas darbības veikšana, un 2. (pretizlūkošanas) daļa, kas bija paredzēta spiegošanas apkarošanai. Cīņa ar nacionālo pagrīdi un bruņotās pretestības kustību atradās 2-N daļas pārziņā. Pretpadomju noziegumos apcietināto personu krimināllietu sagatavošanu veica Izmeklēšanas daļa. Līdz ar apgabalu izveidošanu 1952. gadā Latvijas PSR attiecīgi tika izveidotas arī VDM Rīgas, Daugavpils un Liepājas apgabalu pārvaldes, kas faktiski dublēja ministrijas centrālā aparāta funkcijas reģionos un jūtami palielināja vadošā birokrātiskā aparāta apmērus.

Vislielākā problēma, ar kuru saskārās LPSR VDM, bija latviešu valodu zinošu cilvēku katastrofāls trūkums tās struktūrās. Latviešu tautības čekisti absolūtā vairākumā gadījumu tika izmantoti zemākos amatos, uzdodot tiem pildīt operatīvo vai vecāko operatīvo pilnvaroto pienākumus. Jāatzīmē, ka dienests valsts drošības iestādēs tāpat nebija populārs veco padomju republiku iedzīvotāju vidū, un, lai tiktu pie jauniem čekistu kadriem nošauto vai uz nometnēm aizsūtīto vietā, izsludināja kārtējos partijas un komjaunatnes iesaukumus. Tieši uz šādu iesaukumu pamata tika atlasīti kadri darbam arī LPSR VDM.

Staļiniskā terora, masveida represiju un iebiedēšanas akciju veikšanai nebija īpašas vajadzības, lai čekisti prastu latviešu valodu vai īpaši iedziļinātos vietējos apstākļos. Tomēr balstīšanās vienīgi uz totālām represijām bija bezperspektīva un pašam režīmam bīstama, tāpēc nepieciešamība pēc latviešu tautības čekistu kadriem kļuva aizvien aktuālāka. Plaši izplatīta bija arī spīdzināšanas izmantošana no VDM darbinieku puses, lai panāktu apcietināto atzīšanos viņiem izvīzītajās apsūdzībās. Aktīvāka cīņa pret šīm parādībām LPSR VDM sākās tieši ar N. Kovaļčuka iecelšanu Latvijas PSR valsts drošības ministra amatā.

LATVIJAS VALSTS POLITISKO, SAIMNIECISKO UN STARNACIONĀLO ATTIECĪBU PAMATU IZBŪVE 1920. GADU PIRMAJĀ PUSĒ

Darbs pie dotās tēmas turpina jau iesākto pētījumu par latviešu pilsoniskajām partijām un to darbību no 1917.–1934. gadam. Tēma ir nozīmīga, lai saprastu Latvijas politisko procesu pēctecību.

Valsts īstenoto politiku 1920. gadu pirmajā pusē kopumā raksturoja tās acīmredzami pragmatiskais, Latvijas valsts interešu prioritātes raksturs un straujā rīcība, reaģējot uz aktuālās situācijas prasībām. Valsts ārpolitikā to apliecināja slepenās diplomātijas izmantošana, noslēdzot pamieru ar padomju Krieviju, uzdrošināšanās, neskatoties uz saspīlētajām poļu – lietuviešu attiecībām, pirmajai pēc padomju Krievijas 1921. gada februārī atzīt *de iure* Lietuvu, un Latvijas valdības atbildes nota uz ASV valsts sekretāra B. Kolbija notu. Savukārt, valsts iekšpolitikā to demonstrēja konsekventa vēršanās pret valsts drošības un sabiedriskā miera apdraudējumiem no visām pusēm, noteiktais valsts atbalsts sabiedrības pašdarbībai, agrārās reformas likums, kura normas tika rakstītas, vadoties no Latvijas interesēm, un tolaik nabadzīgās valsts lielā uzmanība sociālajiem jautājumiem. Sevišķi asa un nozīmīga problēma bija valsts finanšu jautājums: 1920. gada vasarā Latvijas rublis piedzīvoja vērtības strauju krišanos, kam sekoja tikpat spējš dzīves dārdzības pieaugums. Valdības reakcija uz to bija 1920. gada 4. septembrī Finanšu ministrijas pieprasītā ministriju izdevumu samazināšana un aktīvi uzsāktā cīņa pret korupciju. Aizdomas par nesaimnieciskumu skāra arī valdības darbu, norādot uz valdības slēgtiem saimnieciskiem līgumiem, kas valstij ir nesuši zaudējumus. 1920. gada 12. oktobrī Satversmes sapulce izveidoja Lūgumu un sūdzību komisiju, kurai uzdeva izdarīt valdības iestāžu revīziju attiecībā uz šo iestāžu uzbūves lietderību un uz amatpersonu dienesta pienākumu izpildīšanas veidu un likumību. 9. novembrī komisija Satversmes sapulcē sniedza ziņojumu par revīziju apgādības ministrijā, bet pēc valdības paskaidrojumiem 23. novembra sēdē vairums pārmetumu par valdības nesaimnieciskumu komisijas ziņojumā tika svītroti.

Pateicoties nosvērtajai un pragmatiskajai valdības politikai, Latvija jau 1920. gadu sākumā tika skatīta kā nopietns reģionālo un starptautisko politisko procesu spēlētājs, kura viedoklis, lai arī ne vienmēr uzklausīts, tomēr tika respektēts.

Daina Bleiere

NACIONĀLKOMUNISMS LATVIJĀ – AVOTU BĀZE UN PĒTNIECĪBAS PROBLĒMAS

Nacionālkomunisma problēmas pētniecībā pēdējos divdesmit gados ļoti daudz ir paveikts, aprītē ir nonākuši ļoti daudzi jauni dokumenti, ir daudzas vēra ņemamas akadēmiskas publikācijas. Šī problemātika ir piesaistījusi vēra ņemamu ārzemju pētnieku uzmanību. Neskatoties uz samērā lielo pētījumu skaitu, nacionālkomunisma izpētē joprojām ir daudz pietiekami nenoskaidrotu un diskutablu jautājumu. Ir

izveidojušās diezgan daudzas nobīdes, pieņēmumi ir kļuvuši par pārbaudītiem faktiem utml. Tas, kas ir nepieciešams, lai būtiski pavirzītos uz priekšu šīs problēmas izpētē, savā ziņā ir nepieciešamība pārbaudīt jau nostabilizējušos priekšstatus. Tas prasa avotu bāzes padziļināšanu, jaunu hipotēžu izvirzīšanu un pārbaudi.

Viena no problēmām ir saistīta ar nacionālkomunisma avotu bāzi. Visi autori, kas raksta par šo tematu, balstās uz noteiktu primāro avotu korpusu. Tie ir arhīvu materiāli, kā arī notikumu dalībnieku – Eduarda Berklava, Viļa Krūmiņa, Voldemāra Kalpiņa, Pāvila Pizāna, Indriķa Pinkša u.c. atmiņas, kas ir publicētas gan memuāru, gan arī interviju formā. Aplūkojot ar visu dokumentu masīvu, kurā tiek izvirzītas tās vai citas apsūdzības E. Berklavam un citiem nacionālkomunistiem, visai skaidri izpaužas tas, ka tas veido noteiktu diskursu, kura mērķis bija parādīt, ka vairāki vadoši republikas darbinieki īsteno “nacionālistiskas novirzes” savā darbībā. Turklāt jau no paša sākuma šis diskurss tika konstruēts no varas pozīcijām, balstoties uz to, ka šā diskursa veidotāji bija PSKP CK aparāta darbinieki un vietējie funkcionāri, kas baudīja šo Maskavas pārstāvju atbalstu. Izvirzītās apsūdzības nereti ir tikušas uztvertas kā īstenību adekvāti atainojošas, tomēr var uzdot jautājumu, vai tas tā patiešām ir?

Pirmās atmiņu publikācijas un intervijas ar notikumu līdzdalībniekiem parādījās 1988. gadā, tātad gandrīz 30 gadus pēc šiem notikumiem. Pārsvārā atmiņu publikāciju un interviju autori bija 1959. gada upuri, kuru galvenais mērķis sākumā bija atspēkot apsūdzības un parādīt to nepamatotību. Gribot negribot atskaites punkts viņiem bija A. Pelšes un viņa piekritēju izveidotais “nacionālisma” diskurss un vēlēšanās pierādīt, ka apsūdzības pret viņiem nav bijušas pamatotas no toreizējās PSKP politikas viedokļa.

A. Pelšes un viņa domubiedru izveidotais “nacionālisma” diskurss definē kā notikumu līdzdalībnieku, tā arī vēsturnieku skatījumu uz šo problēmu. Pētniecības uzdevums ir dekonstruēt šo diskursu. Ir nepieciešams analizēt nacionālkomunistu reālās darbības un viņu patiesos uzskatus un mērķus. Līdzšinējie pētījumi ar nelieliem izņēmumiem balstās uz samērā šauru dokumentu loku, kura autori pārsvārā ir tie, kas sekmīgi uzspieda mums “nacionālisma” diskursu. Arhīva materiālu bagātība nekādā ziņā nav izsmelta un pastāv lielas iespējas daudz dziļāk un kritiskāk izpētīt procesus, kas 50. gadu otrajā pusē un 60. gadu sākumā notika republikas politikā, ekonomikā, kultūras dzīvē.

Ilze Boldāne-Zeļenkova

NEĒRTAIS MANTOJUMS – BIJUŠĀS PSRS MILITĀRĀS BĀZES LATVIJĀ – KĀ NOZĪMĪGS OBJEKTS STARPDISCIPLINĀRIEM UN STARPTAUTISKIEM PĒTĪJUMIEM

Pēdējos pāris gados bijušās PSRS militārās bāzes ir kļuvušas par aktuālu tēmu Austrumeiropas vēsturnieku un etnologu pētījumos. 2015. gadā Horvātijas galvaspilsētā Zagrebā notikušajā *SIEF* (Starptautiskā etnologu un folkloristu biedrība) kongresā padomju mantojumam un ar to saistītai tematikai, t.sk., eksteritoriālajām

zonām, bija veltītas vismaz divas sekcijas.¹ Šo tematu aktualizējuši sabiedrības atmiņai un attieksmei pret neseno pagātņi un tās mantojumu, kā arī pagātnes izmantošanai mūsdienās² veltītie pētījumi, kas 21. gs. būtiski papildinājuši, t.sk., arī nacionālo, historiogrāfiju.³

Ziņojuma mērķis – parādīt šīs tēmas piedāvātās plašās starpdisciplinārās izpētes un starptautiskās sadarbības iespējas.

1993. gadā PSRS (tobrīd jau Krievijas Federācijas) karaspēkam atstājot Latviju, valsts teritoriju – īpaši rietumu un centrālo daļu – klāja blīvs dažāda profila, nozīmes un saglabātības pakāpes militāro objektu tīkls. Nosaukumam “Latvija – PSRS kara bāze”⁴ bija reāls pamats. PSRS militārās bāzes tika izvietotas gan iepriekšējos vēstures posmos – cariskās Krievijas un Latvijas Republikas (1918–1940) laikā izbūvētajos militārajos objektos, gan uz vietējiem iedzīvotājiem atsavinātās zemes jaunizbūvētos militāros kompleksos. PSRS militāro objektu izvietojums būtiski ietekmējis arī to likteni mūsdienās, kas attīstījies trejādi:

1. Objektus turpina izmantot atbilstoši to profilam: 1.1. kā Latvijas Republikas Nacionālo bruņoto spēku garnizonus (pārsvarā tie ir starpkaru periodā celtie kompleksi, piem., Alūksne); 1.2. kā dzīvojamās zonas (tie PSRS virsnieku ģimenēm izbūvētie dzīvojamie rajoni, kas atrodas lielāku apdzīvotu vietu tuvumā – Pils rajons Krustpilī, Torņa iela Alūksnē u.c.);

2. Tos turpina daļēji izmantot, mainot ēku funkcijas, tās pārprofilējot par: 2.1. kultūrvēsturiskiem vai tūrisma objektiem (Jēkabpils vēstures muzejs Krustpils pilī, Daugavpils cietoksnis u.tml.);⁵ 2.2. uzņēmējdarbības vietām (galvenokārt, mežistrādes uzņēmumi, piem., Zeltiņos, Mārcienā);

3. Tie pilnībā vai daļēji ir pārvērtušies par “spoku pilsētām” (Skrunda, Mārciena 2 u.c.) – aizaugušām teritorijām ar neapdzīvotām, izdemolētām un sabrukušām celtnēm.

Bijušo PSRS militāro bāzu eksistence mūsdienā Latvijas kultūrainavā un sabiedrības kolektīvajā atmiņā izvirza daudz jautājumu, kā piemēram: Ko sabiedrībai nozīmē šis mantojums? Kāda ir tā simboliskā vērtība dažādu sabiedrības grupu kolektīvajā atmiņā? Kādi ir ar šīm vietām, to izcelsmi saistītie nostāsti, leģendas un kas tos uztur? Kāda ir bijušo eksteritoriālo zonu jauno iedzīvotāju attieksme pret vietas pagātņi? Atbildes uz tiem prasa starpdisciplinārus risinājumus, sadarbojoties vēsturniekiem, etnologiem un folkloristiem, sabiedrības atmiņas un kultūrvēsturiskā mantojuma pētniekiem⁶.

¹ SPS001 Towards an ethnography of the Iron Curtain; SPS003 Remembering and forgetting the communist past in post-communist Europe: politics, social practices and everyday life. In: *Utopias. Realities. Heritages. Ethnographies for the 21st Century. Zagreb. 12th SIEF Congress, 21-25 June 2015.* Zagreb, 2015. 138-141

² 2015. g. HERA izsludināja starptautisku projektu konkursu “Uses of the past”. Papildu informācija: <http://heranet.info/hera-jrp-documents-1>. Skatīts: 22.02.2017.

³ Muižnieks, N. & Zelče, V. (red.) *Karojošā piemiņa: 16. marts un 9. maijs*. Rīga: Zinātne, 2011.; Kaprāns, M., Strenga, G. & Bekmans-Dīrkess, N. *Atmiņu kopienas: atceres un aizmiršanas kultūra Latvijā*. Rīga: Zelta grauds, 2016.; Gubenko, I., Hanovs, D. & Malahovskis V. (eds.) *The New Heroes – the Old Victims: Politics of memory in Russia and the Baltics*. Rīga: Zinātne, 2016. u.c.

⁴ Upmalis, I., Tilgass, Ē., Dinēvičs, J., Gorbunovs, A. *Latvija – PSRS kara bāze. 1939-1998: materiāli un dokumenti par Padomju armijas atrašanos Latvijā un tās izvešanu*. Rīga: Zelta grauds, 2006.

⁵ Piebilstams, ka objektiem, kas būvēti Latvijas teritorijai atrodoties cariskās Krievijas pakļautībā, piem., Daugavpils un Daugavgrīvas cietoksnis, atsevišķas ēkas Liepājas karaostā u.c. ir piešķirts valsts vai vietējās nozīmes arhitektūras pieminekļa statuss, t.sk. norādot uz to nozīmi sabiedrības atmiņā

⁶ Daži piemēri: William J. T. Mitchell (ed.) *Landscape and Power*. Chicago: University of Chicago Press, 2002.; Ashworth, G., Graham, B. (eds). *Senses of Place: Senses of Time (Heritage, culture and*

Aplūkotā tēma paver plašas starptautiskās sadarbības iespējas. Tās ietvaros iespējami kopīgi pētījumi ne vien ar to valstu zinātniekiem, kuras savulaik bija iekļautas PSRS sastāvā, bet arī ar t.s. Varšavas pakta valstīm, t.sk. Čehiju (Čehoslovākija), Poliju, Ungāriju, Vāciju (VDR).

identity). Aldershot-Burlington: Ashgate, 2005.; Truc G. *Memory of places and places of memory: for a Halbwachsian socio-ethnography of collective memory*. UNESCO 2012. Website: https://www.academia.edu/1539824/Memory_of_places_and_places_of_memory_for_a_Halbwachsian_socio-ethnography_of_collective_memory . Skatīts 22.02.17., Demski, D., Czarniecka, D. Mapping meanings in the post-soviet landscape of Borne-Sulinowo. *LVIŽ*. 2015. Nr. 2. 96.-120. lpp. un citi.

KONFERENCES PROGRAMMA

Latvian University
ANNO 1919

Latvian History
Institute

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
75. KONFERENCE

2017. g. 20. februārī
Kalpaka bulvārī 4, Rīgā,
LU Humanitāro un sociālo zinātņu
centra konferenču zālē

**LETONIKA, DIASPORA UN STARPKULTŪRU
KOMUNIKĀCIJA**
Latvijas teritorija kā dažādu kultūrtelpu, reliģiju, politisko, sociālo
un ekonomisko interešu saskarsmes zona no aizvēstures līdz
mūsdienām

LU LVI Latvijas vēstures sekcija

Vadītāji: Ainārs ~~Lehtis~~, Edvīns ~~Evarts~~

PROGRAMMA:

10.00–10.10 Guntis Zemītis. LU LVI direktors. Uzruna.

10.10–10.30 Muntis Auns. Latvijas vēsturiskās ģeogrāfijas un vēsturiskās demogrāfijas aktuālie jautājumi

10.30–10.50 Margarita ~~Bavdeviča~~. Izmāņas Rīgas piepilsētas teritorijā 18. gs. pirmās puses kartogrāfiskā materiāla atspoguļojumā

10.50–11.10 Anita ~~Cerņinska~~. Rīgas tirdzniecības ~~palīgamatu~~ dzimtas: izpētes iespējas

11.10–11.30 Ineta Līpiņa. "Vieglās" uzvedības ~~stigmatizēšana~~ un/vai prostitūcijas ~~eiferizēšana~~ padomju Latvijā: ~~problematisācija~~ iespējas

11.30–11.50 Pārtraukums

11.50–12.10 Inna Gīle. Latvijas militārās medicīnas vēsture (1918–1940) izpētes aktuālie jautājumi

12.10–12.30 Juris ~~Paļoviča~~. Latvijas un latviešu ikdienas dzīve 1815–2010. Monogrāfijas projekta skice

12.30–12.50 Edvīns ~~Evarts~~. Kriminalitāte Latvijā nacistiskās Vācijas okupācijas laikā: Liepājas piemērs

12.50–13.30 Pusdienas

13.30–13.50 Zigmārs ~~Tučinskis~~. Padomju drošības dienestu veiktās civiliedzīvotāju slepkavības Abrenes apriņķī 1945. g. septembrī un oktobrī

13.50–14.10 Dzintars Ērglis. Pārmaiņas Latvijas PSR valsts drošības iestādēs 1953. gadā

14.10–14.30 Ainārs ~~Lehtis~~. Latvijas ārlieku dienesta un latviešu trimdas sakari ar Rietumvalstu institūcijām 20. gs. 40.–50. gados: Ieskats trimdas preses materiālos

14.30–14.50 Uldis Krēšlīpš. Latvijas valsts politisko, saimniecisko un starpniecālo attiecību pamatu izbūve 1920. gadu pirmajā pusē

14.50–15.00 Pārtraukums

15.00–15.20 Daina Elejere. ~~Nacionālkomunisma~~ Latvijā – avotu bāze un pārticības problēmas

15.20–15.40 Ilze ~~Boldina-Zelenskova~~. Neērtais mantojums – bijušās PSRS militārās bāzes Latvijā

Diskusija

Reglaments: referāta ilgums 17 min., jautājumi – 3 min.